

Ірина Матяш

ДИПЛОМАТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ МОГЛА ПОБАЧИТИ СВІТ В СЕРЕДИНІ 1960-х...

Народилася в м. Прилуки Чернігівської обл. Закінчила філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Доктор історичних наук, професор, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Професор кафедри документальних комунікацій Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Перший заступник голови Спілки архівістів України, член Колегії Державного комітету архівів України, член Національної спілки журналістів України. Головний редактор наукових щорічників «Студії з архівної справи та документознавства», «Пам'ятки», член редколегій українських та зарубіжних періодичних видань. Лауреат Премії НАН України ім. М. Костомарова, галузевої премії ім. В. Веретенникова. Автор майже 300 наукових праць, у тому числі 6 монографій, 5 підручників.

Ім'я Євгена (Ежена) Деслава на українських теренах, попри його славу в Європі, знано недостатньо. Воно відоме передусім кінематографістам. Можливо, культурологам. Та не дипломатам чи дослідникам історії української дипломатії. Звісно, воно не потрапило до «Української дипломатичної енциклопедії» (К., 2004). Натомість фундаментальні довідкові видання з історії світового кінематографа його характеризують як представника авангардистського кіно Франції 1920—1950-х років, що аж ніяк не спонукає бачити в Євгеніві Деславі потенції до створення подібної праці. Однак несподівана знахідка автора цих рядків в архіві Осередку української культури і освіти у Вінніпезі (Канада, Манітоба) під час наукового стажування в Канадському інституті українських студій восени 2006 р. дає підстави стверджувати, що саме зусиллями цієї

багатогранної особистості в середині 1960-х років могла бути створена перша дипломатична історія України. Виношену роками ідею Євген Деслав вирішив реалізувати на початку 1960-х, детально розробивши план і послідовно та наполегливо його втілюючи. Тоді він ще не знав, що для завершення задуму не вистачить часу.

Відповідь на питання, чому відомий кінорежисер, кінооператор, журналіст звернувся до не прибуткового його творчості напряму діяльності, дають малознані факти його життя: Євгенові Деславу долею судилося брати

участь у роботі української делегації на Паризькій мирній конференції, упродовж 1919—1921 рр. працювати дипломатичним кур'єром у МЗС УНР, бути причетним чи не до найскладнішого етапу творення української дипломатії. Крім того, він, перебуваючи в еміграції, докладав неабияких зусиль до збереження українських архівів, мав доступ до унікальних дипломатичних документів.

Євген Слабченко, ширше відомий за творчим псевдонімом Ежен Деслав (що означає «зі слов'ян»), згідно з найімовірнішими відомостями, народився на Київщині 8 грудня 1898 р.¹ Його дитячі та юнацькі роки були пов'язані з Білою Церквою, де він закінчив гімназію і створив перші в Україні загони пластунів. Пластунський гарт привів його до лав учасників Української революції. Євген Слабченко служив офіцером в Українській армії, а згодом долучився до дипломатичної діяльності. Виїхавши з українською дипломатичною місією до Парижа на початку 1919 р., він незабаром лише на деякий час повернувся на батьківщину, щоб у середині 1920-х років назавжди залишити її.

Навчався у всесвітньо відомій Сорбонні та Паризькій кіно-технічній школі, знімав піонерське авангардистське експериментальне кіно, прагнучи створити «ультрареалістичну картину світу в русі»². Своїми стрічками «Марш машин» (1928), «Електричні ночі» (1930), «Роботи» (1930)³ та ін. здобув славу в Європі, Америці, Японії. Операторську роботу в ранніх творах Євгена Деслава виконував Борис Кауфман — брат славетного Дзиги Вертова. При цьому перший звуковий фільм («тон-фільм»)⁴, знятий експериментатором Деславом, на два роки випередив фільм Вертова. 1939 р. Єжен Деслав отримав Оскара за найкращий європейський фільм — «Війна хлопчаків», знятий 1936 р. спільно з Жаком Даруа⁵, а 1956 р. — почесну відзнаку кінофестивалю у Венеції за фільм «Фантастична візія», де вперше було використано сонячні ефекти.

Поза тим він ревно зберігав у душі щемну любов до України: був офіційним представником ВУФКУ у Франції в 1920-х роках, паризьким кореспондентом журналу українського «Кіно» (1925—1933), організував у Парижі кіноклуб «Друзі українського кіно», підтримував дружні контакти з українськими футуристами, співпрацював із футуристичним журналом «Нова генерація» (1930). Під час Другої світової війни та в повоєнний час Євген Деслав брав активну участь у роботі створеного 1939 р. Євгеном Бачинським Центрального допомогового комітету Українського Червоного Хреста на чужині, особисто допомагав українцям, які перебували в таборах переміщених осіб. Деякий час він мешкав у Швейцарії та Іспанії.

1949 року Євген Деслав переїхав до Канади, але, як стверджує дослідник його творчості Ярослав Журовський⁶, через розчарування станом кінопромисловості цієї молодोї країни, повернувся до Європи. Відтоді до сфери його інтересів потрапляє проблема захисту архівів і бібліотек у сенсі збереження колективної пам'яті українців поза межами України. Його болісно вражає факт придбання Григорієм Костюком архіву Володимира Винниченка за 50 доларів! Євген Деслав починає збирати українські архіви («Збірку україніки»), намагається захистити від розграбування бібліотечно-архівну колекцію Євгена Бачинського, збирає архів Центральної Ради, 1954 року засновує в Німці Український кіноархів. Водночас митець започатковує кілька творчих проєктів, серед яких не зняті фільми

про Івана Мазепу та Євгена Коновальця, неопубліковані літературні твори, невидана історія української дипломатії...

Банальна фраза на кшталт «доля Євгена Деслава чекає на свого дослідника» навряд чи тут буде доречною. Швидше варто зізнатися, що ми ще не навчилися вчасно цінувати талановитих співвітчизників, куди б доля їх не закинула — до центру Європи чи за океан. Лише навчившись цього, ми припинимо вкотре «винаходити колесо» чи «створювати» вже створені твори, а найголовніше — усвідомимо свою належність до української нації, здатної дивувати світ. Перша праця про Євгена Деслава належить Я. Журовському⁷, в українських виданнях про нього писали Р. Бучко, Г. Брега. Однак творчий шлях неординарного митця складно назвати дослідженням.

В українських архівах практично не збереглося свідчень про життя Євгена Слабченка (Деслава). Натомість «українські зібрання» в архівах Канади дозволяють реконструювати у загальних рисах життєвий і творчий шлях далекого родича репресованого історика Михайла Слабченка. Листи, особисті документи, рукописи праць збереглися у фондах Бібліотеки та архіву Канади (Оттава, Онтаріо), в колекції Євгена Бачинського у Відділі спеціальних колекцій та архіву Бібліотеки Карлтонського університету (Оттава, Онтаріо), архіві Осередку української культури і освіти (Вінніпег, Манітоба) та деяких інших зібраннях. Незавершений рукопис «Дипломатичної історії України» (1964) нами було виявлено саме в архіві Осередку української культури і освіти.

Виникнення такої установи у Вінніпезі — одному з найвідоміших канадських центрів українства — було не лише не випадковим, а й закономірним завдяки давнім традиціям української громади столиці провінції Манітоба. Перші українські поселення тут були засновані впродовж останнього десятиліття XIX ст. емігрантами з Галичини і Буковини в Стюартбурні, на північ від Вінніпега, та неподалік озера Дофін (Теребовля). Перша хвиля еміграції відбила в назвах поселень свою невимовну тугу за залишеною батьківщиною: Збараж, Галич, Україна, Зоря, Згода, Сірко. Станом на 1911 рік у Манітобі мешкало 42 % українського населення, тут активно розвивалося духовне життя, засновувалася україномовна преса (зокрема, 1910 р. було створено часопис «Український голос»), створювалися українські громадські і культурні організації. Активність українсько-

го громадського життя в Манітобі визначила роль Вінніпега як своєрідної «української столиці», якою він залишався аж до Другої світової війни.

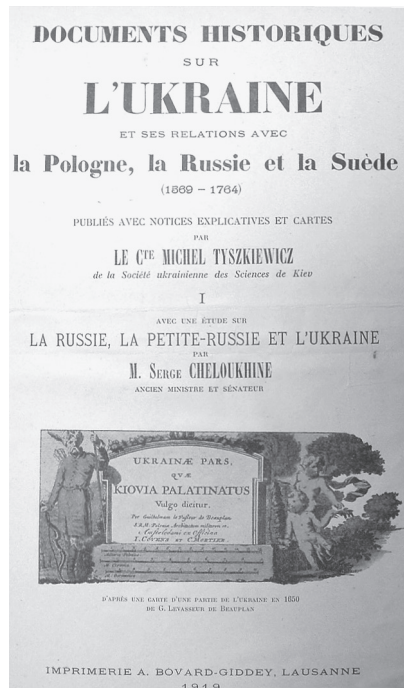
На початку 1940-х років тут постав український громадський культурно-освітній центр «для праці над культурними справами в обсягу цілого українського суспільства за морем»⁸. Створений у грудні 1943 р. із метою організації центру Громадський комітет уже 25 березня 1944 р. оголосив про заснування Осередку української культури і освіти. Офіційною датою створення Осередку став день проведення першого засідання Виконавчого комітету — 5 квітня 1944 року. Мета нової української інституції полягала в консолідації активних сил задля розвитку української культури й освіти в Канаді, належній репрезентації українських культурних надбань у культурі Канади, досягненні конструктивної співпраці українців із представниками інших етнічних груп Канади й Америки. До найважливіших завдань Осередку належали організація вищих освітніх курсів для учителів рідних шкіл та інших фахових курсів, створення української книгозбірні, музею та архіву, започаткування науково-популярної серії «Культура й Освіта», поширення в світі інформації про українські культурно-освітні справи, сприяння здібній молоді в здобутті освіти.

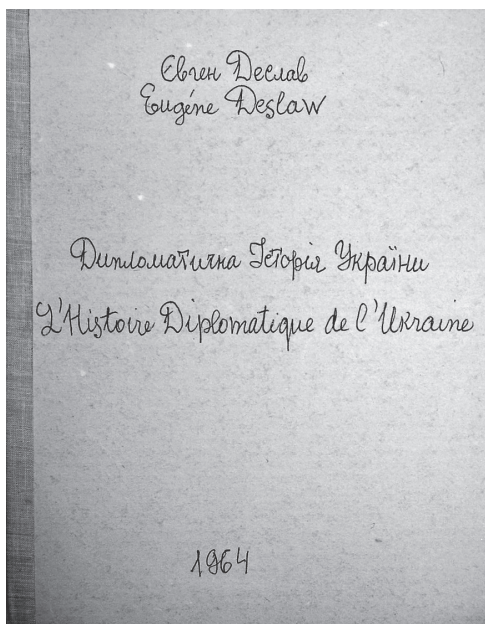
Відтоді архів Осередку поступово акумулював унікальні архівні фонди, колекції, зібрання видатного композитора Олександра Кошиця (1875—1944), відомого українського громадсько-політичного діяча Івана Боберського (1873—1947), визначного військового і політичного діяча, коменданта УВО і Голови Проводу українських націоналістів Євгена Коновальця (1891—1938), дипломата й ученого-етнолога Євгена Онацького (1894—1979), інженера, журналіста, провідного члена ОУН і УСГ Михайла Селешка (1901—1981) та ін. Нині в архіві Осередку зберігаються колекції відомих українців (Василя Авраменка, Івана Боберського, Докії Гуменної, Стефана Дзюби, Олександра й Тетяни Кошиців, Павла Маценка, Микити Мандрики, Євгена Онацького, Богдана Панчука, Євгена Храпливого, Михайла Марунчака та ін.) українських установ і організацій (Світової федерації українських політичних в'язнів, Центрального українського допомогового бюро в Лондоні (В. Британія) та ін.) фотоколекція (75 тис. фото) про життя українців на батьківщині та в еміграції, збірка спогадів про події Другої світової

війни, колекція карт (350 арк. карт за 1550—1990 рр., у тому числі 100 картографічних праць видатних європейських картографів початку XVI—XIX ст.), що містять цінну (почасти — унікальну) інформацію з історії українських визвольних змагань 1918—1920 років, української дипломатії, міжвоєнної та повоєнної еміграції, культурного і громадського життя українців у Канаді.

Особливе значення в контексті нашого дослідження має збірка Євгена Деслава (Слабченка), перлиною якої є незавершений машинопис праці «Дипломатична історія України» (1964)⁹ з ілюстраціями (картами, схемами, фото, макетами обкладинок) — перша спроба створення синтетичної історії української дипломатії. Фактично колекцію складають три теки: одна з рукописом «Дипломатичної історії України» та газетними вирізками, присвяченими творчості Євгена Деслава (Box 1/1 1/3 Fa-5—7), дві — з ілюстраціями до цього видання (Box 1/1 2/3 Fa-5—7; (Box 1/1 3/3 Fa-5—7).

Детально розроблений план свідчить про серйозність намірів автора та неаматорський підхід до теми. Визначивши 907—1918 роки як хронологічні межі праці, Євген Деслав підготував 124 стислі розділи, що загалом мали створити цілісну картину тисячолітнього розвитку української дипломатії. Кожен розділ (це переважно 2—10 аркушів машинопису) власноручно підписаний автором і ретельно відокремлений у спеціальний файл. До уваги Євгена Деслава потрапили дипломатичні стосунки Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, «дипломатичні реляції» про козацькі морські походи, українська акція незалежної Білорусі 1654—1655 рр., дипломатія Богдана Хмельницького, міжнародна діяльність Союзу Визволення України, питання визнання незалежності України Францією та Великобританією,

проголошення «Суверенної Держави Українського Народу» 22 січня 1918 р. Митець, письменник, журналіст (хоч і не науковець) взяв на себе сміливість писати про ті моменти української дипломатичної історії, про які в підрадянській Україні годі було говорити. Історіографічні джерела праці складають 52 позиції, серед яких класичні монографії Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова, Сергія Соловйова, праці учених-емігрантів: Симона Наріжного, Любомира Винара, Бориса Круп-

ницького, Ілька Борщака, Євгена Онацького, ряду французьких авторів. У цій ділянці, мабуть, варто було пошуки значно розширити. Проте доступні йому архівні документи (із приватних архівів і зарубіжних архівосховищ) дають можливість відтворити абсолютно не відомі на той час факти історії української дипломатії.

Зараз важко сказати, чи передбачав автор написання другого тому, де б відтворювалися події, учасником яких він був. На користь існування такого задуму свідчать лише зібрані в окремих теці ілюстрації, з-поміж яких документи (в тому числі фото) 1919–1921 рр. Окремі ілюстрації з цієї збірки (фото співробітників українських дипломатичних місій) були надруковані в Історичному календарі-альманасі «Червоної Калини» за 1939 р. і передруковані на сторінках наукового щорічника «Україна дипломатична» (2002).

Нижче пропонуємо увазі читача зміст неопублікованої праці Євгена Деслава, цікавої не лише як історіографічний факт, але й з погляду викладу та оцінки фактів. Стилiстику та орфографію оригіналу збережено.

ДИПЛОМАТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ 907—1918

Зміст

1. Дипломатичні стосунки Київської Держави.
2. Дипломатичні стосунки Галицько-Волинського Королівства з Папою Інокентієм IV.
3. Міжнародний Конгрес 1429 року в Луцьку на Волині.
4. Велике Князівство Литовсько-Українське.
5. Реляції іноземних дипломатів про Україну XV і XVI століть.
6. Військовий альянс Гетьмана Свирговського з Господарем Молдавії Івонією 1574 року.
7. Українська дипломатична місія О. Комуловича, легата Папи Климентія 1593—1594 р. р.
8. Військова умова Австрійського Імператора Рудольфа II з послом Запорозького Козацтва Хлопицьким.
9. Ерік Лассота, надзвичайний посланник Імператора Австрійського Рудольфа до Запорозького Козацтва 1594 року.
10. Дипломатичні реляції про козацькі морські походи.
11. Угода 1621 року «не ламати прав козацьких» між Гетьманом Сагайдачним і Королем Сигізмундом III.
12. Дипломатична діяльність Гетьмана Хмельницького 1648 року.
13. Посли Короля польського в Переяславі на початку 1649 року.
14. Альберто Віміна, посол Венеції до Гетьмана Хмельницького.
15. Зборівський договір Гетьмана Хмельницького з Королем польським Яном Казимиром 1649 року.
16. Дипломатичні грамоти надіслані до Генеральної Канцелярії Гетьмана Хмельницького.
17. Лист К. Бурлая і С. Мужилівського, українських послів до Королеви Шведської.
18. «Вести которые тут обретаются» — лист московського резидента в Чигирині.
19. Постаць козака на голандській гравюрі «Європейська Ассамблея» 1650 року.
20. Військовий трактат між Гетьманом Хмельницьким і Королем Швеції Карлом Густавом.
21. Українська акція незалежної Білорусі 1654—1615 р. р.
22. Трактат укладений на початку 1657 року між Трансільванією, Швецією й Україною.
23. Корсунські дипломатичні наради в жовтні 1657 року.
24. Дипломатична діяльність Юрія Немирича.
25. Гадяцький трактат 16 вересня 1658 року.

26. Дипломатична акція Юрка Хмельницького 1659—1660 р. р.
27. Андрусівське перемир'я 1667 року й Україна.
28. Бучачський договір 1672 року.
29. Армістіцїум 3 січня 1681 року між Гетьманом України, Царем Московським і Ханом Кримським в Альмі (Крим).
30. Віденський пам'ятник, в написі якого є титул «Князь України».
31. Нунцій Папи Інокентія XI до Гетьмана України в 1684 році.
32. Україна й Карловицький Конгрес 1698—1699 р. р.
34. Запорозька Січ на переговорах у Стамбулі 1699—1700 р.р.
35. Дипломатичні кур'єри Генеральної Канцелярії Гетьмана Мазепи.
36. Дипломатичне листування Гетьмана Мазепи з польським Королем Станиславом Лещинським.
37. Прокламація Гетьмана Мазепи з приводу Трактата з Шведським Королем.
38. Полтавський бій в споминах учасника-швайцарця.
39. Трактат Карла XII з Гетьманом Мазепою.
40. Декларація Карла XII 10 травня 1710 року Гетьману Війська Запорозького.
41. Прутянська капітуляція Петра I 1711 року.
42. Прутянська конвенція 2/13 квітня 1712 року.
43. Дипломатична акція Гетьмана Орлика по Прутянській капітуляції царя Петра I.
44. Лист Дмитра Горленка до Гетьмана Орлика із Стамбулу 27 лютого 1712 року про дипломатичні переговори «о Київі нам потрібному».
45. Ганноверські переговори Гетьмана Орлика з Графом Бернсдорфом.
46. Українська справа Гетьмана Орлика на Суассонському Конгресі 1728 року.
47. Григорій Орлик дипломатичний посередник в українських справах.
48. Король Франції Луї XV і Україна.
49. Австрійський *Drang nach Osten* — акція створення Нової Сербії та Слов'яно-Сербії на Україні 1750 року.
50. Проект бріґадіра де Лафона 1752 року в справі переселення французів-протестантів на Україну.
51. Меморандум Кур-Саксонського Генерала Вейсбаха 1758 року в справі колонізації південної України.
52. Український козак Верховний Вождь — Ампансакабе Мадаґаскара.
53. Галичина і Конвенція 25 червня 1772 року.
54. Вигадана з Конвенції 1772 року галицька прикордонна річка Іодорце.
55. Крим, Буковина і Кубань в Кутчук-Кайнарджському Трактаті 1774 року.
56. Декларація графа Безбородька про приєднання Криму 1783 року.
57. Національний герой Венецуели Франдіско де Міранда на Україні.
58. Українська подорож цариці Катерини II 1737 року: зустріч Катерини з польським Королем Сигизмундом-Авґустом у Каніві.

59. Нарада Катерини II з австрійським Імператором Йосипом II у Херсоні в справі війни з Туреччиною.
60. Галичина в дипломатичних переговорах Берліна, Варшави і Стамбула 1769—1790 р. р.
61. Війна з Туреччиною і мирний договір в Яссах 29 грудня 1791 року.
62. Місія Василя Капніста до пруського Короля Фрідріха Вільгельма II.
63. Торговицька конфедерація на Київщині.
64. Минківське панство на Поділлі.
65. Запорозькі Козаки в меморандумі Ксаверія Домбровського до урядів французького і Турецького 1797 року.
66. Мальтійський Орден і Україна.
67. Козаки в Італії — Козаки в Швейцарії.
68. Наполеон і Галичина.
69. Французькі революційні діячі, Наполеон і Україна.
70. Спорудження Одеси козаками де Рібаса.
71. Гвардія Неапольського Короля Фердинанда, складена з нащадків Запорозьких козаків (1800—1802 р. р.).
72. Французькі емігранти на Україні на початку XIX століття.
73. Граф Луї де Рошешуар, перший губернатор Кубані і отаман Чорноморських козаків.
74. Шарль Пікте де Рошмон, український вівцевод і швейцарський дипломат.
75. Женевка на півдні України.
76. Конвенція Коленкура 24 грудня 1809 року.
77. Окупація Тарнопольщини царськими військами /1809—1815 р. р. /.
78. Українські Козацькі Полки в Парижі 1614 року.
79. Віденський Конгрес і князь Андрій Розумовський.
80. Чернівецький тиждень двох Імператорів 1823 року.
81. Нарада Меттерніха, Ніссельроде і Чатіщева у Львові 1823 року.
82. До історії Збручанського кордону.
83. Галичина і Угорщина в 1830 році.
84. План «Здобуття Галичини» генерала-фельдмаршала Паскевича.
85. Посольство угорських українців до Відня 1849 року.
86. Україна на Австрійських установчих зборах в Кремерижі 1549 р.
87. Запорозжці за Дунаєм.
88. Козацькі полки Садики-Паші в Бургосі.
89. Галичина і Паризький Мирний Конгрес 1856 року.
90. Акція «Зробити Україну в Добруджі».
91. Пруський дипломат про Український сепаратизм у 1861 році.
92. Український меморандум до австрійського уряду 1867 року.
93. Україна — прибережна Дунайська країна.

94. Міжнародні договори і регламенти відносно Чорного моря і Дунаю (1856—1911 р.р.).
95. Принц Баттенберг у Львові 1886 року.
96. Український Палац на французькій Рівієрі.
97. Меттерніховська Галичина.
98. Оборона прав України в Сенаті Франції Казимиром Деламарр'ом 1868 і 1869 р. р.
99. «Cycle Ukrainien» Шарля де Нуар Ілья.
100. Тихо-океанська Україна — акція Аґапія Гончаренка.
101. Міжнародна діяльність в Женеві Михайла Драгоманова 1876—1889 р. р.
102. Берлінський Трактат 1878 року і Бесарабія.
103. Український рух 1890-их років у звіті Австрійського консуля в Києві.
104. Французький дипломат Адольф д'Авріль і Україна.
105. Українська місія барона де Бай'я 1902 року.
106. Консульські установи на Україні 1914 року.
107. Україна напередодні й на початку Першої світової війни.
108. Міжнародна діяльність Союзу Визволення України.
109. Польські виступи проти акції С. В. У.
110. Українська акція в Швейцарії за Першої світової війни.
111. Україна і цілі Першої світової війни.
112. Заява 22 січня 1917 року президента США Вільсона і українська справа.
113. Українська Центральна Рада і Генеральний Секретаріат України.
114. Іноземні представники в Києві 1917 року.
115. З'їзд Народів скликаний Українською Центральною Радою в Києві 21—28 вересня н. ст. 1917 року.
116. Проголошення Української Народної Республіки (III Універсал) 7/20 листопаду 1917 року.
117. Нотифікація проголошення Української Народної Республіки воюючим і нейтральним Державам 11—24 грудня 1917 року.
118. Угода між Генеральним Секретаріатом та Чесько-Словацькою Національною Радою про допомогу чесько-словацькому війську на Україні.
119. Призначення генерала Табуї дипломатичним представником Франції в Україні 15/28 грудня 1917 року.
120. Консул США Дуглас Дженкінс в Києві (грудень 1917 — січень 1918 р. р.).
121. Визнання Францією Незалежної України 21 грудня 1917 / 3 січня 1918 року.
122. Визнання Великобританією України 23 грудня 1917 / 5 січня 1918 року.
123. Спільна дія Франції й Великобританії для визнання Сполученими Штатами Америки Незалежної України.
124. Проголошення Суверенної Держави Українського Народу 22 січня 1918 року.

-
- ¹ Існують версії щодо народження Євгена Деслава (Слабченка) в Києві 1900 р., однак вони не підтверджені архівною інформацією.
- ² *Журовський Ярослав*. Євген Деслав: забутий український кінорежисер // Дзвін. — 1993. — № 7—9. — С. 115.
- ³ Над озвучуванням цієї стрічки працював разом із Євгеном Деславом Луджі Русоло.
- ⁴ *Деслав Євген*. Мій перший тонфільм // Осередок української культури і освіти, № 146/49.
- ⁵ Див.: *Брега Г. С.* Ім'я, яким може пишатися українська культура (Євген Деслав) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: 36. статей. — Вип. 4. — К., 2001. — С. 45—52.
- ⁶ *Журовський Ярослав*. Вказ. праця. — С. 116.
- ⁷ Див.: *Журовський Ярослав*. Вказ. праця; *Брега Г. С.* Вказ. праця; Бучко Р. Забуте ім'я // Новини кіноекрану. — 1990. — № 2. — С. 13.
- ⁸ Осередок Української Культури й Освіти. Цілі й завдання. — Вінніпег, 1945. — С. 3.
- ⁹ Архів Осередку української культури й освіти, 1/1 Fa-5—7.

